

Narcisa Semić

Mit o stradanju u udžbenicima za historiju na području Bosne i Hercegovine

Od brojnih političkih mitova posebno mjesto zauzima mit o stradanju. Ovaj mit je prisutan kod gotovo svakog naroda, te je vrlo često dio identiteta određenog naroda ili grupe. Kao što je poznato, mitovi su posebno aktuelni u društvima koja se nalaze u krizi, tako i ovaj mit dostiže svoj vrhunac u kriznim, zategnutim ili konfliktnim situacijama. Vrlo često se pri kreiranju ovog mita uzimaju događaji iz prošlosti, daleke ili bliske, u kojima je zaista bilo tragičnih trenutaka i stradanja. Međutim, mit o stradanju prenaplašava patnju kao takvu i čini je centralnim događajem, koji se obično manifestuje kroz velike žrtve koje podnosi određeni narod ili određeni pojedinac zbog svog naroda ili nekog višeg cilja.¹

Ovaj, kao i gotovo svaki mit ima neku vrstu ustaljenog oblika, ili šablona. Tako se patnja dešava u ratu ili pod okupatorom. U ovom radu bit će analiziran mit o stradanju u trenutno aktuelnim udžbenicima za historiju koji se koriste na području Bosne i Hercegovine. Odmah je potrebno istaći da je ovaj mit u nekim udžbenicima istaknutiji, kao što je to u udžbeniku Povijest 3 autora S. Jurkovića, A. Mijatovića, F. Miroševića, T. Macana² Ovakvo stanje je donekle i objašnjivo, jer svaki mit ima i istinitu jezgru, koja se vremenom nadograđuje raznim „činjenicama“ ili određenim stilskim figurama. Također, postoji i razlog nastanka određenog mita, tako mitovi o kolektivnom stradanju naroda vežu čvršće određenu grupu uslijed „ogromne patnje“, te udaljavaju od „onih drugih“, koji su navodno uzročnici te patnje.

Odvajanja od „drugih“ čiji su preci navodno uzrokovali tragediju određenog naroda ili određene grupe, jeste najčešći rezultat djelovanja mitova uopće, a posebno mita o stradanju. Pored odvajanja, javlja se nešto mnogo gore, a to je želja za „pravdom“, tj. osvetom. Tako mitovi služe kao opravdanje u širenju nasilja, ali vrlo često i kao podsticaj, jer se tokom historije ispostavilo da nije teško nagovoriti narodne mase da „brane svoje“, iako to njihovo nije ni napadnuto. Jednostavno, osjećanje ugroženosti jednog društva u krizi jeste vrlo plodno tlo za stvaranje mitova, posebno mita o stradanju. Međutim, putem mitova društvo ne može izaći iz krize, nego može samo dublje zapasti u istu, jer mitovi jesu vrlo često podloga novim konfliktima.

¹ Vjekoslav Perica, Uloga crkava u konstrukciji državotvornih mitova Hrvatske i Srbije, u Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo, 2003., 207.

² Povijest 3, Stipe Jurković, Anđelko Mijatović, Franko Mirošević, Trpimir Macan, Školska naklada, Mostar, 2001.

Najveći problem kod gotovo svih mitova, a posebno mita o stradanju, jeste to što jedna strana ističe i preuveličava svoje patnje, dok druga strana većinom prešućuje ili ne poklanja dovoljno pažnje³, ili čak negira isti problem. To je posebno karakteristično za tri udžbenika koji nude tri verzije događaja u periodu osmanske vladavine na području Bosne i Hercegovine, gdje se određeni problemi prenaglašavaju, a činjenice koje ne idu u prilog određenoj tvrdnji, jednostavno prešućuju. Tako se putem iskrivljavanja i prešutkivanja dobivaju historijske poluistine, koje nanose mnogo veću štetu nego diskursi zasnovani na potpuno lažnim iskazima.⁴ Stvaranjem mitova se stvara prepreka pomirenju južnoslavenskih naroda.

Mit o stradanju bi se mogao podijeliti na dvije teme u kojima dominira, ali koje su ipak međusobno isprepletene. To su mit o stradanju nemuslimanskog stanovništva uslijed izrabljivanja od strane predstavnika vlasti koji su većinom muslimani, te mit o stradanju nemuslimanskog stanovništva po pitanju religijske pripadnosti, te obavljanju religijskih dužnosti.

Odmah je potrebno napomenuti da oba mita imaju istinitu jezgru, a to jeste izrabljivanje nižih slojeva stanovništva od strane predstavnika vlasti u Osmanskom carstvu, ali i u ostalim evropskim zemljama, što je opštepoznata činjenica. Međutim, problem postaje daleko zamršeniji kada se antagonizmu klasa pridoda antagonizam religija, te potreba afirmacije mladih nacija. Tako u mitovima o stradanju je riječ samo o stradanju određene grupe, u ovom slučaju nemuslimanskog stanovništva, često bez napomene da su muslimani iz nižih klasa doživljavali gotovo istu sudbinu⁵, jer izrabljivač ne poznaje razlike među onima koje izrabljuje.

Drugi mit se bavi stradanjem zbog religijske pripadnosti, tj. mučeništva zbog pripadnosti religiji koja nije uživala primat u Osmanskom carstvu. Općepoznata je činjenica da je Osmansko carstvo bilo teokratska država, u kojoj je jedna religija (islam) imala primat, često na račun drugih. Međutim, korištenjem ove činjenice u mitu o stradanju nemuslimanskog stanovništva, dolazi se do potpuno drugačijeg rezultata koji više nije naučan, nego svojevrsno „objašnjenje“ za situaciju u sadašnjosti, uz dodavanje fraza „historija se ponavlja“ i slično.

³ Historija 3, Udžbenik sa historijskom čitankom za treći razred gimnazije, Vehid Smriko, Aladin Husić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.

⁴ Ljubiša Despotović, Politički mitovi, nacionalizam, antinacionalizam i demokratija na prostoru bivše Jugoslavije, u Mitovi nacionalizma i demokratija, Novi Sad, 2009., 55.

⁵ Edin Radušić, Narodi u Bosni i Hercegovini se mrze stoljećima?! – Kako je sve počelo?, u Mitovi i stereotipi nacionalizma i komunizma na prostoru bivše Jugoslavije, Novi Sad, 2008., 205.

Prva tema u kojoj dominira mit o stradanju je pitanje reformi u Osmanskom carstvu i socijalni položaj stanovništva. Kao što je ranije navedeno, ovaj mit nije zastupljen u istoj mjeri u sva tri udžbenika.

U *Udžbeniku sa historijskom čitankom za treći razred gimnazije*, govori se detaljno o reformama, njihovom sprovođenju, ali se osnovna misao nalazi u rubrici pod nazivom „Proširimo znanje – historijski tekst za obradu“ u kojem se govori o prilikama u XIX st i položaju muslimanske i nemuslimanske raje u žalibi seljaka muslimana i kršćana tešanjskog kraja iz 1842. godine.⁶

Kroz cijelo poglavlje koje nosi naslov „Bosna i Hercegovina u doba reformnog pokreta u Turskoj“ u udžbeniku *Povijest 3* se proteže osnovna misao o potlačenosti kršćanskog stanovništva, koje je ovdje predstavljeno kao seljaštvo, čiji je položaj sve gori, pa i poslije provođenja reformi. Zaista se stiče dojam da su muslimani i nemuslimani prikazani kao suprostavljene klase/ društvene grupe/ religije, da jedni ne trpe druge i da poboljšanje položaja ide zajedno sa pogoršanjem položaja „onog drugog“. Muslimani su predstavljeni kao uticajnija grupa u boljem položaju (bez obzira na klasu) koja se bori protiv svakog noviteta.⁷

Generalno gledajući, nijedna ova tvrdnja se ne može opovrgnuti, ali način na koji je to predstavljeno na malo prostoru u udžbeniku koji treba da uči jednog srednjoškolca o njegovoj prošlosti i prošlosti njegove okoline jeste problematičan. Stiče se dojam da autori žele dati do znanja da su tadašnje vlasti i muslimani krivi za sve patnje nemuslimana.

U udžbeniku *Istorija za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smjera* reforme koje su provođene u drugoj polovini XIX stoljeća su prikazane kao napredne i po uzoru na zapadnoevropske tradicije, su ipak imale negativne posljedice po seosko stanovništvo, što nije uopšte daleko od istine. Položaj hrišćanske raje je prikazan kao težak, što i jeste bio, ali bez onolikog naglašavanja kao što je to prikazano u *Povijest 3* iz Mostara. I u ovom udžbeniku muslimani i nesmuslimani su predstavljeni kao dvije suprostavljene grupe, koje se bore za očuvanje boljeg položaja, ili poboljšanje vrlo lošeg položaja, ali na štetu „onog drugog“. Kroz cijeli tekst se naglašava opiranje reformama od strane muslimanskog stanovništva i sve veći pritisak i izrabljivanje hrišćanskog stanovništva.

⁶ Historija, 242.

⁷ Povijest 3, 84-86.

U drugoj temi, o stradanju zbog pripadnosti drugoj religiji, u kojoj se manifestuje mit o stradanju je također riječ o tri različite verzije. Ova tema je različito obrađena, pa tako udžbenik *Historija 3* poklanja vrlo malo pažnje inferiornom položaju nemuslimanskog stanovništva, naprimjer nije napomenuto da je za izgradnju novih sakralnih objekata bilo potrebno tražiti dozvolu sultana. Ovo bi bio onaj poznati odgovor na mit o stradanju, tj. prešućivanje i zanemarivanje određenih činjenica.

U istom udžbeniku se nalazi kao izvor odlomak iz putopisa Šarla Irijarta, u kojem je riječ o položaju nemuslimanskog stanovništva: „...katoličko sveštenstvo u Bosni uživa posebne povlastice“ i za pravoslavno sveštenstvo: „Što se tiče pravoslavnih, fanariotski mitropolit, koji je pozvan da bude njihov duhovni poglavar...još više doprinosi njihovoj i popovskoj bijedi svojom gramzivošću, nego što im je neka podrška.“⁸ Ovdje je riječ o jednostranom izvoru, koji nije najpodobniji za osvjetljavanje date situacije.

Poglavlje „Značaj bosanske franjevačke provincije u povijesti Hrvata u Bosni i Hercegovini“ u *Povijesti 3* se posebno bavi položajem katolika u Osmanskom carstvu sa velikim naglaskom na stradanja i izloženosti raznim represalijama: „Zbog svega toga nije čudno što je dio katolika prelazio na islam ili pravoslavlje i što je još veći dio, natjeran krajnjom bijedom, iselio iz BiH. Zapravo, čudo je da su se katolici uopće uspjeli održati u Bosni i Hercegovini.“⁹ Ovdje je riječ o tipičnoj konstrukciji mita o stradanju pri izgradnji identiteta i veće poveznosti unutar jedne grupe, uslijed velike patnje.¹⁰ U daljnjem tekstu autori se koriste istim načinom izlaganja te tvrde da je fratar da bi stigao do svojih vjernika često morao pješaćiti na desetke kilometara po bespućima stalno izložen opasnostima od napada kakvog nasilnika. Mnogi su fratri, obavljajući pastoralni rad, bili ubijeni ili teško pretučeni.¹¹

⁸ *Historija*, 151.

⁹ *Povijest 3*, 185.

¹⁰ „Obavljati službu duhovnog pastira u ono vrijeme bilo je izvanredno teško. Crkava gotovo i nije bilo. Nakon Bečkoga rata bilo ih je svega pet, od čega tri samostanske. Sve druge crkve i samostane Turci su do tada srušili, a nisu dopuštali graditi nove ili popravljati stare. Bogoslužje se zato služilo uglavnom na otvorenom, bez obzira na studen i žegu“, *Povijest 3*, 185. „Osim toga, čitavo su se vrijeme isticali kao istinski borci za zaštitu naroda od turskog nasilja, zbog čega su često i sami stradali. Za odbranu svojih prava i prava svoga puka tražili su zaštitu od sultana, da bi suzbili nasilje i nepravde nižih upravitelja. To je bila nerijetko samo skromna kratkotrajna pomoć, ali je i ona u nevolji bila dragocjena. Franjevci su se za pomoć obraćali i papi te Habzburgovcima. Ovo je često imalo suprotan efekt. Turske vlasti bi se nakon toga obično svetile na golorukom i nemoćnom narodu.“ *Povijest 3*, 185-186.

¹¹ Isto, 185.

Autori ovog teksta očito nisu uzeli u obzir pojavu hajdučije, kojom je bilo ugroženo cjelokupno stanovništvo tokom putovanja ili u zabačenim i nezaštićenim selima, bez obzira na vjersku pripadnost.

Interesantno je spominjanje fra Petra Bakule kao jednog od glasovitih franjevacu. Osim što je bio plodan pisac i pučki prosvjetitelj, istakao se kao graditelj crkava i škola u Hercegovini.¹² Ovdje su autori pobili vlastitu tvrdnju da su Turci „nisu dopuštali graditi nove ili popravljati stare“ crkve. Ako je fra Petak Bakula živio od 1816. do 1873., pored raznih aktivnosti kojima se bavio, istakao se i kao graditelj, trebalo bi obrazložiti i u kojim okolnostima, tj. da su turske vlasti postale popustljivije prema podizanju nemuslimanskih sakralnih objekata.

Jedna od ključnih prepreka pomirenju jesu politički mitovi, posebno mit o stradanju, jer taj mit ima žrtve i onoga ko ih je učinio žrtvama, što samo po sebi implicira neprijatelja, ili krivca. Sve dok među narodima bivše Jugoslavije vlada ovakav diskurs, gdje su jedni žrtve, a drugi krvnici, pomirenja teško da može biti. Svaka od zaraćenih strana ima svoju verziju priče ili „istine“, a razumijevanje za onog „drugog“ čini se da ne postoji. Tako G. Dejzings piše da raditi u bivšoj Jugoslaviji znači ući u svijet paralelnih istina. Svugdje u regionu vlada nepokolebljivo ubjeđenje da je sve što se desilo jeste nečija tuđa krivica, a da je sopstvena strana izuzetak. Svaka strana tvrdi da je ona žrtva, a nikad počinilac nedjela.¹³

* * *

Iz navedenih primjera se vidi korištenje mita o stradanju u udžbenicima za srednje škole kao sredstva propagande ovakvih i sličnih ideja koje nisu tema ovog rada. Također je vidjevo korištenje historije kao nauke u političke svrhe u današnjoj situaciji u kojoj se nalaze zemlje na području bivše Jugoslavije. Tako još jednom možemo potvrditi da je mit kontaminacija prošlosti potrebama naše stvarnosti. Politički mit je viđenje prošlih događaja uz selektivno korištenje historijskih izvora, u cilju dokazivanja već formulirane, često nacionalističke teze, koju je potrebno „činjenicama“ samo potvrditi. Ovim historija nije nauka, a djelo nije naučno djelo. Danas je neophodno vratiti historiju historičarima – profesionalcima neostrašćenima, ali strasnima kada je riječ o istraživanju, a historiju treba što

¹² Povijest 3, 186.

¹³ Preuzeto iz Ljubiša Despotović, Politički mitovi, nacionalizam, antinacionalizam i demokratija na prostoru bivše Jugoslavije, u Mitovi nacionalizma i demokratija, Novi Sad, 2009., 75.

snažnije očistiti od mitologizacije i nacionalističkih tumačenja, koja su imala za cilj mobilizaciju masa koje su trebale da posluže ideološkim ciljevima.¹⁴

Jedan od puteva pomirenja u regiji jeste djelovanje na području obrazovanja, jer su udžbenici vrlo važna sredstva propagande i uopšte sredstva upoznavanja mladih naraštaja sa njihovom prošlosti. Pod djelovanjem se podrazumjeva usklađivanje tekstova udžbenika za historiju koji se koriste na području Bosne i Hercegovine. Potrebno je detaljno raditi na demitologizaciji, te jednakom poklanjanju prostora ključnim problemima iz historije, posebno kada je riječ o temama koje se tiču buđenja nacionalne svijesti svih naroda koji žive na području bivše Jugoslavije.

¹⁴ Darko Gavrilović, Mitovi nacionalizma – začarani krug sukoba, u Mitovi nacionalizma i demokratija, Novi Sad 2009., 46.

Literatura:

- Povijest 3, Stipe Jurković, Anđelko Mijatović, Franko Mirošević, Trpimir Macan, Školska naklada, Mostar, 2001.
- Historija 3, Udžbenik sa historijskom čitankom za treći razred gimnazije, Vehid Smriko, Aladin Husić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- Istorija za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smjera, Đorđe Mikić, Darko Gavrilović, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2008.
- Vjekoslav Perica, Uloga crkava u konstrukciji državotvornih mitova Hrvatske i Srbije, u Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo, 2003.
- Ljubiša Despotović, Politički mitovi, nacionalizam, antinacionalizam i demokratija na prostoru bivše Jugoslavije, u Mitovi nacionalizma i demokratija, Novi Sad, 2009.
- Darko Gavrilović, Mitovi nacionalizma – začarani krug sukoba, u Mitovi nacionalizma i demokratija, Novi Sad 2009.
- Edin Radušić, Narodi u Bosni i Hercegovini se mrze stoljećima?! – Kako je sve počelo?, u Mitovi i stereotipi nacionalizma i komunizma na prostoru bivše Jugoslavije, Novi Sad, 2008.
- Darko Gavrilović, Udari sudbine, Novi Sad, 2006.
- Vjekoslav Perica, Balkanski idoli, Beograd, 2006.
- Raul Žirarde, Politički mitovi i mitologije, Beograd, 2000.